

Dr Vladimir Đurić *
Dr Milutin Trnavac **

Pregledni naučni rad
UDK: 346.2:267
doi:10.5937/spz1803089D

PRIVREDNA DELATNOST CRKAVA I VERSKIH ZAJEDNICA

Apstrakt

Crkve i verske zajednice nisu privredni subjekti, ali mogu da obavljaju privredne delatnosti. U ovom radu analiziraju se pravni aspekti privredne delatnosti crkava i verskih zajednica. Nakon razmatranja rešenja sadržanih u pravu EU, uporednom pravu i pravu Republike Srbije, autori zaključuju da privredna delatnost crkava i verskih zajednica, kao neprofitnih građanskih društava u smislu kompanijskog prava, da bi bila dozvoljena, kao i da bi se u određenim slučajevima i u određenom obimu izuzela iz opšteg režima privredne delatnosti, mora ispuniti određene uslove koji se odnose na karakter pravnog subjektiviteta koji crkve i verske zajednice uživaju, cilja u pogledu koga se takva delatnost obavlja, kao i obima u kojem se vrši.

Ključne reči: *privredna delatnost, privredni subjekti, crkve i verske zajednice*

1. Uvod

Crkve i verske zajednice ni u jednoj državi na svetu, pa tako ni u Republici Srbiji (u daljem tekstu: RS), nisu privredni subjekti. Ipak, crkve i verske zajednice mogu da osnivaju takve subjekte i da, bilo posredstvom njih, bilo neposredno, vrše određenu privrednu delatnost. U tom smislu, postavlja se pitanje na koji način je uređena njihova privredna delatnost. Upravo je pitanje pravnog regulisanja mogućnosti i načina obavljanja privredne delatnosti crkava i verskih zajednica u RS primarni predmet istraživanja u ovom radu. Analizu pravnog regulisanja privredne delatnosti crkava i verskih zajednica treba, međutim, započeti sagledavanjem evropskih i uporednopravnih rešenja u vezi s tim pitanjem.

* Naučni saradnik, Institut za uporedno pravo Beograd, e-mail: v.djuric@iup.rs.

** Viši savetnik u Ministarstvu za evropske integracije, e-mail: gulag4@yahoo.com.

2. Pravo EU i privredna delatnost crkava i verskih zajednica

Evropska unija (u daljem tekstu: EU) nema nadležnosti da reguliše pitanja odnosa između države i crkava i verskih zajednica. Prema Ugovoru o funkcionisanju Evropske unije iz Lisabona, Unija poštuje i ne prejudicira status crkava i verskih udruženja i zajednica po pravu država članica. To što EU nema nadležnosti da reguliše pitanja odnosa države i crkava i verskih zajednica ne znači međutim da u njenom pravu nema odredaba kojima se regulišu određeni aspekti njihovog položaja i delatnosti, naročito one delatnosti koje imaju privredni karakter. Naime, polazeći od prirode Ekonomske zajednice (u daljem tekstu: EZ), osnivački ugovor sadržavao je izvesne odredbe koje su u primarnom pravu EU i danas važeće, a koje bi se mogle označiti kao odredbe primarnog prava koje imaju uticaj na privrednu delatnost crkava i verskih zajednica. Reč je o odredbama koje se odnose na pitanja tržišta i konkurencije. Budući da crkve i verske zajednice mogu da vrše ekonomske aktivnosti, postavilo se pitanje da li se odredbe primarnog prava odnose i na crkve i verske zajednice kao vršioce ekonomske aktivnosti? Imajući u vidu da u primarnom pravu EU nema odredaba koje bi izuzimale verske organizacije od primene evropskog prava koje se odnosi na tržište i konkurenciju, jasno je da se ekonomska aktivnost verskih organizacija u državama članicama može podvesti pod evropsko pravo, što je i Evropski sud pravde u nekoliko slučajeva potvrdio.¹ U vezi sa takvim zaključkom može se pokrenuti nekoliko veoma važnih pitanja.

Prvo od mogućih pitanja u vezi sa posrednim uticajem koji odredbe primarnog prava kojima se reguliše tržište i konkurencija imaju na ekonomsku aktivnost crkava i verskih zajednica, odnosi se na kršenje principa sadržanih u bivšim čl. 81. i 82. Rimskog ugovora, odnosno sadašnjim čl. 101. i 102. konsolidovane verzije Ugovora o funkcionisanju EU i sa tim u vezi, eventualnu nadležnost Komisije da istraži takve slučajeve. Reč je prvenstveno o kršenju principa zabrane dominantnog položaja na tržištu koji crkve ili verske zajednice, imajući u vidu slabu konkurenciju, mogu relativno lako da ostvare u zdravstvenom i socijalnom sektoru, naročito u pogledu brige o starima i brige o deci, a što po nekim autorima, za pravnu posledicu može da ima potpadanje takvih aktivnosti pod striktnu kontrolu nadležnih evropskih institucija.²

¹ Case C-130/75, *Vivien Prais v. Council*, Case C-196/87, *Udo Steymann v. Staatssecretaris van Justitie (Baghwan)*, Case C-145/88, *Torfaen Borough Council v. B & Q plc*, Case C-300/84, *Van Roosmalen v. Bestuur van de Bedrijfsvereniging voor de Gezondheid*, itd.

² L. Bloß, „European Law of Religion – organizational and institutional analysis of national systems and their implications for the future European Integration Process“, *Jean Monnet Working Paper* 13/03, 63.

Posebno je pitanje da li se zabrana državne pomoći koja narušava ili pretili da naruši konkurenciju, a koja je sadržana u bivšem čl. 87. odnosno sadašnjem čl. 107. prečišćenog teksta Ugovora o funkcionisanju EU, kao i izuzetak od te zabrane oličen u pomoći koju države članice mogu dati za unapređenje kulture i zaštitu nasleđa, dok takva pomoć ne utiče na uslove trgovanja i konkurenciju u okviru Unije do stepena koji je suprotan zajedničkom interesu, mogu odnositi na crkve i verske zajednice, odnosno državnu pomoć koju u navedenom cilju dobijaju? Budući da je reč o izuzetku koji se može smatrati dopuštenim, pojedini autori zaključuju da izložene odredbe treba usko tumačiti što vodi zaključku da u pogledu crkava i verskih zajednica takve odredbe imaju za cilj da omogućie nacionalnim vladama da finansijski podrže zaštitu verskih spomenika, ali da se odredba o izuzimanju pomoći koju države članice mogu da daju za unapređenje kulture i zaštitu nasleđa ne može tumačiti tako da se odnosi na ekonomske aktivnosti koje sprovode crkve i verske zajednice.³

Kako se to jasno primećuje u pojedinim radovima u kojima se razmatra evropsko pravo i njegov uticaj na pravni položaj crkava i verskih zajednica, crkva je na kraju krajeva od ovog sveta i deluje u ovom svetu.⁴ Crkve i verske zajednice su poslodavci i obavljaju i privredne delatnosti, tako da dokle EU sekundarnim pravom pravno reguliše oblasti društvenog života u kojima se ostvaruju ekonomske aktivnosti, to utiče i na crkve i verske zajednice. U evropskim uredbama i direktivama postoji veliki broj odredaba u kojima se spominju religija i crkve i verske zajednice, što jasno svedoči da evropsko pravo, i pored izostanka izričite nadležnosti EU, ima i veliki *direktni* uticaj na pravni položaj crkava i verskih zajednica. Tim odredbama propisuju se izuzeci od pojedinih odredaba evropskog prava u korist crkava i verskih zajednica, ili se državama članicama dozvoljava da se u određenim slučajevima prilagode posebnosti svog državnog crkvenog prava.

Prema jednoj korisnoj zbirci dokumenata,⁵ odredbe o religiji i crkva-
ma i verskim zajednicama mogu se pronaći u evropskim uredbama i direktivama kojima se, između ostalog, regulišu i oblasti ekonomije i položaja potrošača. U sferi ekonomije, evropsko sekundarno pravo sadrži norme u

³ *Ibid.*

⁴ H. M. Heinig, "Law on Churches and Religion in the European Legal Area – Through German Glasses", *German Law Journal*, Vol. 8, 6/2007, 566.

⁵ G. Robbers (ed.), *Religion-Related Norms in European Union Law*, https://ubt.opus.hbz-nrw.de/opus45-ubtr/frontdoor/deliver/index/docId/570/file/RobbersEd._Religion_Related_Norms_in_European_Union_Law.pdf, 08.09.2018.

kojima se crkve, verske zajednice i religija spominju u različitim kontekstima. Primera radi, u oblasti indeksa potrošačkih cena predviđeni su izuzeci za nabavku određenih dobara i usluga koji se odnose na kontribucije i članarine u crkvama⁶, dok je u pogledu trgovačkih znakova predviđeno da svaka država članica može da predvidi da trgovački znakovi neće biti registrovani, ili ako su registrovani, da mogu da budu proglašeni nevažećim, između ostalog, ako, i u obimu u kojem, sadrže znakove visoke simboličke vrednosti, naročito verske simbole.⁷ Evropsko sekundarno pravo, u oblasti prava potrošača, obuhvata akte kojima se religija i crkve i verske zajednice pominju u različitim kontekstima - od neophodnosti da genetski modifikovana hrana za iznošenje na tržište dobije propisanu autorizaciju za šta je jedan od uslova da se dá opravdana izjava da hrana ne daje povoda za etičku ili versku zabrinutost, odnosno da se na vidljiv, čitljiv i neizbrisiv način na odgovarajućoj dokumentaciji, odnosno pakovanju, naznače karakteristike koje mogu da daju povod za takvu zabrinutost,⁸ do toga da se određeni kvalitet vina može označiti samo ukoliko je proizvedeno u skladu sa određenim autonomnim propisima crkava i verskih zajednica.⁹

Izloženi primeri evropskog prava jasno ukazuju da se određena pitanja koja mogu biti i predmet delatnosti crkava i verskih zajednica i/ili koja zavise od njihovih pravila *izuzimaju iz opšteg pravnog režima*, kako zbog neprofitne prirode crkava i verskih zajednica, tako i zbog simboličkog značaja ili verskih razloga koje takva pitanja mogu da imaju, odnosno impliciraju.

3. Privredna delatnost crkava i verskih zajednica u uporednom pravu

U uporednom pravu, privredna delatnost crkava i verskih zajednica nije izričito regulisana zakonodavstvom čiji su predmet privrednopravni odnosi, već se zakonodavstvom kojim je uređen pravni položaj crkava i

⁶ Regulation (EC) No 1749/1999 of the Commission of 23 July 1999 amending Regulation (EC) No 2214/96, concerning the sub-indices of the harmonised indices of consumer prices.

⁷ Directive 2008/95/EC of the European Parliament and of the Council of 22 October 2008 to approximate the laws of the Member States relating to trade marks.

⁸ Regulation (EC) No 1829/2003 of the European Parliament and of the Council of 22 September 2003 on genetically modified food and feed.

⁹ Regulation (EC) No 607/2009 of the Commission of 14 July 2009 laying down certain detailed rules for the implementation of Council Regulation (EC) No 479/2008 as regards protected designations of origin and geographical indications, traditional terms, labelling and presentation of certain wine sector products.

verskih zajednica najčešće izričito predviđa mogućnost obavljanja takve delatnosti i upućuje na (shodnu) primenu privrednopravnih normi. Ipak, u zakonodavstvu koje uređuje položaj crkava i verskih zajednica propisuju se kako izvesna ograničenja, tako i određene pogodnosti, najčešće poreske, u obavljanju takve delatnosti koja mogu da zavise od karaktera pravnog subjektiviteta i pravne prirode koje crkve i verske zajednice uživaju, odnosno imaju u okviru nacionalnog pravnog poretka, smisla i obima njihovih privrednih aktivnosti, kao i od statusa pravnih lica koja u cilju obavljanja privrednih delatnosti one formiraju. Jedna od specifičnosti pravnog uređivanja takve delatnosti crkava i verskih zajednica, kao i pravnih lica koje one formiraju, ogleda se i u mogućnosti da se ona vrši i na osnovu autonomnih akata crkava i verskih zajednica.

U Austriji je poslovanje crkava i verskih zajednica regulisano opštim privrednim propisima, a oslobađanje od poreza ili njegovo umanjenje zavisi od toga da li crkva ima status pravno priznatog lica javnog prava (što nije pravni status svih crkava i verskih zajednica, već neke od njih imaju status udruženja), da li je poslovanje vršeno u crkvenom cilju, kao i da li su ispunjeni uslovi koje moraju da ispune korporacije koje deluju u cilju javne koristi ili dobročinstva.¹⁰

U Bugarskoj je Zakonom o konfesijama¹¹ predviđeno da crkve i verske zajednice mogu učestvovati u delatnostima koje su regulisane privrednim pravom. Imovina verskih zajednica može obuhvatiti pravo vlasništva i ograničena stvarna prava u naplati, dobiti ili dividende od učešća u nepokretnostima komercijalnih kompanija, dobiti iz upravljanja imovinom, u tom obimu takođe i od zakupnine, dobiti ili dividende od učešća u komercijalnim kompanijama ili partnerstvu privrednih društava, prava vlasništva u hartijama od vrednosti, itd. Ovakve aktivnosti crkava i verskih zajednica moraju biti predviđene njihovim unutrašnjim aktima.

Hrvatska nema eksplicitne odredbe koje se odnose na privrednu delatnost crkava i verskih zajednica u Zakonu o pravnom položaju verskih zajednica.¹² Odredbe o poslovanju su na indirektan način navedene u delu koji se odnosi na sredstva za delovanje verskih zajednica. U čl. 17. Zakona navedeno je da verske zajednice mogu sticati sredstva od dobiti privrednih društava čijih su deonice ili udela vlasnici, pa se može zaključiti da se verske zajednice na posredan način mogu baviti privrednom

¹⁰ Bundesabgabenordnung, BGBl 1961/194 idF BGBl I 2005/2, Odeljak 34.

¹¹ Zakon o veroispovestima Bugarske, *Državni vesnik* br. 120/2002, 33/2006, 59/2007, 74/2009, 68/2013, 61/2015, 79/2015.

¹² *Narodne novine*, br. 83/02, 16.7.2002.

delatnošću, posredstvom za to osnovanih privrednih društava.

Na Kipru sve poznate veroispovesti imaju svoju crkvu ili versku zajednicu sa priznatim statusom pravnog lica privatnog prava, bez obaveze registracija, osim ako žele da budu uključene u finansijske transakcije i poslovanje.¹³

U Zakonu o slobodi verskog izražavanja i položaju crkava i verskih društava¹⁴ Češke, predviđeno je da su posebni prihodi crkve oni koje crkve stiču od poslovnih aktivnosti ili drugih lukrativnih delatnosti. Obim crkvenih poslovnih aktivnosti i drugih lukrativnih delatnosti moraju biti navedeni u formalnoj prijavi crkve, prilikom registracije. Poslovne aktivnosti i drugi lukrativni poslovi crkava mogu biti samo dodatne aktivnosti, a svaka takva aktivnost i stečeni profit mogu se koristiti isključivo za ispunjavanje ciljeva crkve ili verskog društva.

Cilj ili glavna aktivnost crkava, kongregacija, udruženja kongregacija i manastira nije sticanje prihoda od privredne aktivnosti u Estoniji, shodno odredbama čl. 3. st. 2. Zakona o crkvama i kongregacijama.¹⁵ Štaviše, ukoliko privredna aktivnost crkve ili verske zajednice postane njihova glavna aktivnost, nadležni ministar za verske organizacije ima obavezu da od suda zahteva njeno raspuštanje.¹⁶ Ipak, to ne znači da one uopšte ne mogu obavljati privrednu delatnost, jer je istim zakonom predviđeno da sve verske organizacije imaju obavezu da organizuju vođenje računovodstva u skladu sa Zakonom o računovodstvu i svojim statutima. One koje su upisane u registar neprofitnih udruženja i fondacija imaju obavezu da podnose godišnji izveštaj u skladu sa Zakonom o neprofitnim udruženjima, bez podataka o osnovnoj delatnosti.

U Finskoj se na crkve i verske zajednice u pogledu obavljanja privredne delatnosti primenjuje Zakon o udruženjima, na koji, u tom delu, eksplicitno upućuje Zakon o slobodi veroispovesti. Svrha verske zajednice, prema Zakonu o slobodi veroispovesti, ne može biti sticanje ekonomske dobiti ili na drugi način organizovanje uglavnom privredne aktivnosti.¹⁷ Čl. 5. Zakona o udruženjima Finske koji se shodno primenjuje na crkve i verske zajednice, predviđa da one mogu obavljati trgovačke

¹³ A. Emiliadines, *State and Church in Cyprus, State and Church in the European Union*, Baden-Baden 2005, 241.

¹⁴ Act No 3/2002 Sb. 7.1.2002.

¹⁵ Zakon o crkvama i kongregacijama Estonije stupio na snagu 1.7.2002. godine, <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013065/consolide>, 1.3.2018.

¹⁶ Zakon o crkvama i kongregacijama Estonije, čl. 16. st. 3.

¹⁷ Zakon o slobodi veroispovesti Finske, broj 453 od 6.6.2003. godine, čl. 7. https://www.prh.fi/en/yhdystyrekisteri/uskonnohjelmat_yhdyskunnat/lyhennysote_uskonnonvapauslaista.html, 1.3.2018.

ili druge privredne delatnosti koje su predviđene njihovim unutrašnjim aktima, a koje se inače odnose na ostvarivanje njihove svrhe ili koje se ne mogu smatrati ekonomski značajnim.¹⁸

U Mađarskoj je Zakonom o pravu na slobodu savesti i veroispovesti, i pravnom položaju crkava, verskih denominacija i verskih zajednica,¹⁹ jasno definisano šta spada u verske aktivnosti, a izdvojene su druge delatnosti među kojima su i poslovno-preduzetničke aktivnosti.²⁰ Organizacije osnovane od strane crkava koje imaju svojstvo pravnog lica na osnovu posebnog pravnog režima (nevladine organizacije, fondacije i poslovna udruženja osnovana na osnovu prava udruživanja), i nisu crkvena pravna lica prema autonomnim propisima crkve, ne smatraju se crkvenim pravnim licima u smislu ovog zakona. U čl. 19. Zakona predviđeno je da crkve mogu u svrhu realizacije svojih ciljeva obavljati delatnosti koje nisu kvalifikovane kao poslovno-preduzetničke, ali i njih samo ukoliko one predstavljaju dodatak osnovnim, odnosno verskim aktivnostima. Istim članom navedeno je da su crkve, štaviše, ovlašćene da osnivaju preduzeća i nevladine organizacije, kao i da učestvuju u njima. U čl. 20. Zakona pobrojane su aktivnosti koje ne spadaju u poslovno-preduzetničke aktivnosti crkava i to one koje se odnose na: funkcionisanje verskih, pedagoških, obrazovnih, visokoškolskih, zdravstvenih, dobrotvornih, socijalnih, porodičnih, dečjih i omladinskih i kulturnih ili sportskih institucija ili institucija za zaštitu životne sredine; korišćenje kuća za odmor uz pružanje usluga crkvenim zvaničnicima; proizvodnju ili prodaju publikacija ili relikvija koje su neophodne za verski život; delimičnu upotrebu nepokretne imovine koja se koristi za potrebe crkve; održavanje grobalja; prodaju stvari, predmeta ili zaliha koje služe isključivo za verske, pedagoške, obrazovne, visokoškolske, zdravstvene, dobrotvorne, socijalne, porodične, dečje ili omladinske delatnosti ili aktivnosti u oblasti kulture, sporta ili zaštite životne sredine (uključujući nadoknadu za radna odela); komplementarno pružanje usluga vezanih za verske, pedagoške, obrazovne, zdravstvene, dobrotvorne, socijalne, porodične, dečje ili omladinske zaštitne ili kulturne, sportske aktivnosti ili aktivnosti vezane za zaštitnu sredinu, ili neprofitno orijentisano korišćenje sredstava koje služe ovim

¹⁸ Zakon o udruženjima broj 503 iz 1989. godine, poslednja izmena 12.8.2016. godine, <https://www.prh.fi/en/yhdistysrekisteri/act.html>, 1.3.2018.

¹⁹ Ovaj zakon je usvojen u Mađarskoj 11.7.2011. godine, [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF\(2012\)009-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF(2012)009-e), 1.3.2018.

²⁰ Zakon o pravu na slobodu savesti i veroispovesti, i pravnom položaju crkava, verskih denominacija i verskih zajednica Mađarske, čl. 6.

aktivnostima; proizvodnju ili prodaju proizvoda, udžbenika, publikacija ili studija u cilju obavljanja javnih zadataka preuzetih od države ili lokalne vlasti; slobodna sredstva nakon što su stavljena na depozite i hartije od vrednosti banaka, kao i njihov deo kamata, dividendi ili prinosa od kreditnih institucija ili izdavaoca hartija od vrednosti kao prihode aktivnosti koje nisu kvalifikovane kao poslovno-preduzetničke aktivnosti predstavljene u bruto prihodima; rad penzijskih institucija ili penzijskih fondova uspostavljenih u svrhu sopstvene podrške crkvenim zvaničnicima.

Neprofitne institucije u koje spadaju crkve i verske zajednice u Nemačkoj, u principu su oslobođene poreza na prihod, imovinu i nasleđe.²¹ Poreske povlastice se ne dodeljuju za poslovne/komercijalne aktivnosti kojima neprofitne korporacije učestvuju u opštem ekonomskom životu, zbog čega one ulaze u konkurenciju sa preduzećima koja su podložna plaćanju poreza. Međutim, takve aktivnosti nisu predmet oporezivanja, pod uslovom da ne budu prekoračeni određeni iznosi koji su oslobođeni poreza i iznosi koji se mogu odbiti.²² Korporacije javnog prava (a time i one verske zajednice koje imaju ovu pravnu formu, a nemaju je sve) podležu neograničenoj obavezi plaćanja poreza na prihod i promet, samo u odnosu na njihova poslovna/komercijalna preduzeća.²³ Prihodi od prometa mogu biti oslobođeni poreza samo ukoliko su blisko povezani sa radom bolnica, klinika za dijagnostiku i drugih ustanova koje pružaju stručno lečenje, dijagnostiku ili medicinske nalaze, ustanova za akušerstvo i stambenih ili staračkih domova za starije građane, domova za starijstvo, institucija za privremeni smeštaj lica kojima je potrebna nega i ustanova za vanbolničku negu pruženu bolesnim licima ili licima kojima je potrebna briga, pod uslovom da ovim institucijama upravljaju pravna lica javnog prava.

U čl. 15. letonskog Zakona o verskim organizacijama²⁴, navedene su privredne i preduzetničke aktivnosti verskih organizacija. Ako prihod verskih organizacija iz privrednih aktivnosti prelazi minimalnu mesečnu platu za 500 puta u roku od jedne kalendarske godine, koju je Vlada utvrdila u relevantnom vremenskom periodu, ova organizacija će ustanoviti

²¹ Poreski zakon Nemačke, Abgabenordnung (*Bundesgesetzblatt* I S. 3866; 2003 I S. 61, I S. 2745), https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_ao/englisch_ao.html#p0347.

²² B. Küster, „*Administrative and Financial matters in the area of religious freedom and religious communities*”, u: *Legal aspects of religious freedom* (ed. Drago Čepar, Blaž Ivanc), Ljubljana 2008, 341.

²³ *Ibid.*

²⁴ Zakon je donet 17.6.1996. godine, a poslednje izmene i dopune su bile 18.12.2008. godine, http://host.uniroma3.it/progetti/cedir/cedir/Lex-doc/Let_L_1995.pdf, 1.3.2018.

svoje preduzeće koje će biti registrovano u skladu sa pozitivnim pravnim aktima. Verske organizacije mogu obavljati preduzetničke aktivnosti u skladu sa Zakonom o preduzetničkim aktivnostima Letonije. Pravni odnosi verskih organizacija i institucija koje obavljaju ove aktivnosti, regulišu se postojećim pozitivnim propisima, kao i aktima verske organizacije (ustavom, statutom) ili posebnim sporazumom. Prihodi od privrednih aktivnosti i profit stečen kao rezultat preduzetničke aktivnosti koriste se za ciljeve propisane osnivačkim aktom (ustavom, drugim aktom) verske organizacije u skladu sa pozitivnim propisima. Verske organizacije organizuju knjigovodstvo, sastavljaju izveštaje i plaćaju poreze u skladu sa pozitivnim propisima.

U Litvaniji je čl. 15. Zakona o verskim zajednicama i udruženjima²⁵, predviđeno da verske zajednice, udruženja i njihovi centri imaju pravo da se bave izdavanjem, proizvodnjom i privrednim delatnostima, osnivaju mas-medije, humanitarne fondacije i druge organizacije u skladu sa postupkom utvrđenim zakonom.

Prema čl. 29. rumunskog Zakona o slobodi veroispovesti i opštem položaju denominacija,²⁶ denominacije imaju ekskluzivno pravo da proizvode i prodaju predmete i robu koji su potrebni za njihovu versku delatnost, po zakonu. Prema poreskim propisima,²⁷ verske denominacije oslobođene su poreza na dobit za: prihod koji proizilazi iz obnove neophodne imovine i proizvodnje proizvoda u bogoslužbenim aktivnostima, prema zakonu; prihod od rentiranja i drugi prihod od privrednih aktivnosti; prihod od novčane naknade, dobijen kao posledica pravnih lekova propisanih zakonom o povraćaju imovinskih prava, pod uslovom da se ti iznosi koriste u tekućoj godini i/ili u narednim godinama za održavanje i rad bogoslužbenih jedinica; sredstva za izgradnju i popravku crkava i crkvenih zgrada; sredstva od nastave; sredstva od korišćenja njihovog imena i/ili od partnerstva, za socijalne usluge, odobrena po zakonu za određene radnje i druge neprofitne aktivnosti verskih denominacija, u skladu sa Zakonom o slobodi veroispovesti i opštem položaju denominacija.

Slovenija je svojim Zakonom o slobodi veroispovesti²⁸, u čl. 12. propisala da se aktivnosti crkve ili druge verske zajednice mogu zabraniti

²⁵ Zakon broj I-1057 od 4.10.1995. godine, poslednja izmena i dopuna 22.12.2009. godine, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.27643?jfwid=5sjolg47i>, 1.3.2018.

²⁶ Legea nr. 489 din 28 decembrie 2006 privind libertatea religioasăși regimul general al cultelor cu modificărileulterioare (OUG nr. 44/2012), *Monitorul Oficial*, Partea I, nr. 11/2007.

²⁷ Poreski zakonik 22.12.2003. godine, poslednje izmene i dopune od 1.1.2009. godine.

²⁸ Zakon br. 14/07 od 2.2.2007. godine, <http://www.legirel.cnrs.fr>, 1.3.2018.

sudskom odlukom, i da one mogu biti izbrisane iz Registra ukoliko se utvrdi da je njihova glavna delatnost usmerena na ostvarivanje lukrativnih ciljeva ili na obavljanje takvih aktivnosti. Međutim, to ne implicira da je privredna delatnost crkava i verskih zajednica apsolutno zabranjena, jer one prilikom registracije podnose podatke o načinu svog finansiranja, kao i o finansijskim i materijalnim transakcijama. To samo znači da se kroz tražene podatke procenjuje da li osnovna delatnost crkve ili verske zajednice dominantno spada u lukrativnu delatnost.

4. Privredna delatnost crkava i verskih zajednica u pravu RS

Prema Ustavu RS, crkve i verske zajednice su ravnopravne i odvojene od države. One su ravnopravne i samostalne da uređuju svoju unutrašnju organizaciju, verske poslove, da javno vrše verske obrede, osnivaju verske škole, socijalne i dobrotvorne ustanove i da njima upravljaju. Polazeći od izloženih ustavnih odredaba, Zakon o crkvama i verskim zajednicama²⁹ (u daljem tekstu: ZCVZ), bliže je uređio pravni položaj i delatnosti crkava i verskih zajednica. Odnos između države i crkava i verskih zajednica zasnovan je na sistemu kooperativne odvojenosti, što je potvrđeno i u Odluci³⁰ Ustavnog suda Srbije o ustavnosti ZCVZ.

Prema Ustavu RS, njeno ekonomsko uređenje zasniva se na tržišnoj privredi, otvorenom i slobodnom tržištu, slobodi preduzetništva, samostalnosti privrednih subjekata i ravnopravnosti privatne i drugih oblika svojine. Ustav ne opredeljuje šta je sadržina preduzetništva, niti ko sve spada u privredne subjekte, prepuštajući zakonodavcu da bliže uredi to pitanje.

Problematika privredne delatnosti crkava i verskih zajednica u RS i njenog pravnog regulisanja može da bude sagledana sa subjektivno-statusnog i funkcionalno-sadržinskog stanovišta.

Privredni subjekti i obavljanje privredne delatnosti u RS definisani su odredbama Zakona o privrednim društvima³¹, kojima je uređen pravni položaj privrednih društava, njihovo osnivanje, upravljanje, statusne promene, promene pravne forme, prestanak i druga pitanja od značaja za njihov položaj, kao i pravni položaj preduzetnika. Privredno društvo podrazumeva pravno lice koje obavlja delatnost u cilju sticanja dobiti.

²⁹ *Službeni glasnik RS*, br. 36/06.

³⁰ Odluka Ustavnog suda br. Iuz-455/2011 od 16. januara 2013. godine, *Službeni glasnik RS*, br. 23 od 13. marta 2013. godine.

³¹ *Službeni glasnik RS*, br. 36/11, 99/11, 83/14 – dr. zakon i 5/15.

Crkve i verske zajednice su u RS, prema odredbama ZCVZ³², nezavisne od države i jednake pred zakonom, slobodne i autonomne u određivanju svog verskog identiteta. Ni Ustav, a ni ZCVZ nisu odredili *pravni pojam crkava i verskih zajednica*, niti su izričito ustanovili *karakter pravnog subjektiviteta* koji one uživaju. ZCVZ samo propisuje da crkve i verske zajednice koje su registrovane u skladu sa Zakonom imaju svojstvo pravnog lica. Postupak sticanja svojstva pravnog lica crkava i verskih zajednica, osim onih koje su u kategoriji tradicionalnih i kojima je pravni subjektivitet priznat samim ZCVZ, po svojoj pravnoj prirodi je posebni upravni postupak koji se odvija kroz upis u odgovarajući registar. Pojedini autori, imajući u vidu zakonska rešenja, stoje na stanovištu da su crkve i verske zajednice pravna lica *sui generis* koja na osnovu svoje autonomije, osim prava na samoodređenje, samostalno uređivanje i sprovođenje svog poretka i organizacije, imaju i pravo da budu nosioci i generatori pravnog subjektiviteta, odnosno da svojim organizacionim jedinicama i ustanovama daju i ukidaju svojstvo pravnog lica.³³ Čl. 9. st. 2. ZCVZ predviđeno je da organizacione jedinice i ustanove crkava i verskih zajednica mogu da steknu svojstvo pravnog lica u skladu sa autonomnim propisima crkve, odnosno verske zajednice, a na osnovu odluke nadležnog organa crkve i verske zajednice, dok je st. 3. istog člana Zakona propisano da crkve i verske zajednice mogu svojim aktima menjati i ukidati svoje organizacione jedinice, organe i ustanove koje imaju svojstvo pravnog lica i zahtevati njihovo brisanje iz Registra. Štaviše, ukoliko se ima u vidu da je čl. 44. st. 2. Ustava, između ostalog, propisano da crkve i verske zajednice imaju pravo da osnivaju i upravljaju verskim školama, ali i socijalnim i dobrotvornim ustanovama koje imaju svojstvo javne službe, moglo bi se stati na stanovište da one, budući da *ex constitutione* mogu da stvaraju javne službe, imaju i javna ovlašćenja, ili izvesne elemente javnopravnog statusa, iako pravni poredak RS ne poznaje takvu kategorizaciju pravnih subjekata. U tom smislu, a u kontekstu statusnoprivrednih pitanja, u domaćoj pravnoj nauci istaknut je i stav da crkve i verske zajednice, uz još neke vidove pravnih lica,³⁴ čine pravna lica javnog prava.³⁵ Bez obzira da li se određivale kao pravna lica *sui generis*, ili kao pravna lica javnog prava, iako pravni poredak RS, kao što je istaknuto, ne poznaje tu kategoriju pravnih lica, jasno je da ciljna funkcija crkava i verskih

³² *Službeni glasnik RS*, broj 36/06.

³³ M. Radulović, *Obnova srpskog državno-crkvenog prava*, Beograd 2009, 118.

³⁴ Sindikate, udruženja poslodavaca, političke stranke i fondacije.

³⁵ M. Vasiljević, *Kompanijsko pravo*, Beograd 2007, 26.

zajednica ni u kom slučaju nije lukrativnog karaktera, te se, u tom smislu, a u kontekstu teorije kompanijskog prava, one mogu smatrati građanskim društvima čija je ciljna funkcija oličena u javnom ili širem interesu, ili pak u ostvarivanju prava i zadovoljavanju potreba njihovih vernika, a što, u vezi s poslovanjem, podrazumeva da se višak njihovih prihoda nad rashodima raspoređuje za unapređivanje obavljanja delatnosti.³⁶

Iako se osnovna svrha, ciljevi i delatnosti crkava i verskih zajednica ne zasnivaju i ne vrše u cilju sticanja profita, ipak je činjenica da one moraju da stiču određena sredstva u cilju nesmetanog funkcionisanja. Između ostalog, u tom smislu im je, osim prava na osnivanja ustanova i organizacija, ZCVZ garantovano i pravo na obavljanje privredne i druge delatnosti. Pre nego što se sagleda pravni okvir sadržine takvih delatnosti, treba razmotriti još jedno pitanje koje spada u sferu subjektivno-statusnog aspekta privredne delatnosti crkava i verskih zajednica. Naime, budući da crkve i verske zajednice u pravnom poretku RS mogu biti generatori pravnog subjektiviteta drugih pravnih lica, u kontekstu obavljanja privredne delatnosti, postavlja se pitanje na koji način one mogu osnivati privredne subjekte?

Načelno posmatrano, crkve i verske zajednice mogu osnivati posebne privredne subjekte. Ono što je međutim posebno zanimljivo i što iziskuje posebno pravno razmatranje je pitanje da li se osnivanje takvih subjekata vrši prema pravilima privrednog ili državnog crkvenog prava? Naime, kao što je istaknuto, prema čl. 9. st. 2. ZCVZ, organizacione jedinice i ustanove crkava i verskih zajednica mogu da steknu svojstvo pravnog lica u skladu sa autonomnim propisima crkve, odnosno verske zajednice, a na osnovu odluke nadležnog organa crkve i verske zajednice, dok se, prema čl. 21. st. 2. ZCVZ, u Registar crkava i verskih zajednica unose ne samo podaci o verskim školama, kulturnim ustanovama i udruženjima, humanitarnim, dobrotvornim i zdravstvenim organizacijama čiji je osnivač crkva ili verska zajednica ili verska organizacija, već i podaci o privrednoj ili drugoj delatnosti koju obavlja crkva, verska zajednica ili verska organizacija. Dok je na osnovu izloženih odredbi, s jedne strane, jasno da čak i određene organizacione jedinice crkava i verskih zajednica mogu obavljati određene delatnosti, uključujući i privredne, o čemu se *podaci* (podv. autori) upisuju u registar, dotle se, s druge strane postavlja pitanje da li svojstvo pravnog lica u skladu s autonomnim aktima crkava i verskih zajednica mogu da steknu samo njihove organizacione jedini-

³⁶ M. Vasiljević, *Kompanijsko pravo*, Beograd 2012, 42.

ce i ustanove, a što bi onemogućavalo osnivanje privrednih subjekata u skladu s aktima autonomnog prava, ili se pak u Registar crkava i verskih zajednica upisuju ne samo podaci o privrednoj delatnosti, već i privredni subjekti čiji su osnivači crkve i verske zajednice koji, za razliku od drugih privrednih subjekata, na taj način, stiču, ali mogu i da izgube, svoj pravni subjektivitet. Izloženu dilemu koja proističe iz odredbi ZCVZ nije međutim rešio ni Pravilnik o sadržini i načinu vođenja Registra crkava i verskih zajednica³⁷ koji, s jedne strane, u čl. 7. st. 5. propisuje da verske organizacije koje su osnivači socijalnih i humanitarnih organizacija, obrazovnih, kulturnih i izdavačkih ustanova, informativnih i misionarskih glasila, privrednih subjekata, kao i kulturnih i socijalnih udruženja ili nevladinih organizacija, pre podnošenja zahteva za upis u Registar, odnosno pre dobijanja rešenja o upisu u Registar, treba da nazive ustanova, organizacija i *delatnosti* (podv. autori) usklade sa Zakonom, dok, s druge strane, u čl. 10. predviđa da registarski list sadrži rubrike u koje se upisuju podaci predviđeni čl. 21. Zakona, a u koje, između ostalog, spadaju i oni o verskim školama, kulturnim ustanovama, udruženjima, humanitarnim, dobrotvornim i zdravstvenim organizacijama čiji je osnivač crkva, verska zajednica ili verska organizacija, uz uočljiv izostanak navođenja privrednih subjekata. Čini se ipak da je tumačenje prema kome bi crkve i verske zajednice mogle svojim aktima da generišu i ukidaju pravni subjektivitet privrednih subjekata koji bi se isključivo upisivali u Registar crkava i verskih zajednica suviše široko i da bi moglo da predstavlja izvor zloupotrebe i onemogućavanja sistemskih privrednopravnih rešenja o stečaju i likvidaciji.

Čl. 26. st. 3. ZCVZ normirano je da crkve i verske zajednice privrednu ili drugu delatnost mogu da obavljaju na način i u skladu sa propisima kojima je uređeno obavljanje tih delatnosti. Imajući u vidu navedeno, načelno posmatrano, crkve i verske zajednice su u vršenju ovih delatnosti dužne da poštuju propise koji se na te delatnosti odnose, tačnije imaju ista prava i obaveze kao i ostali privredni subjekti. Međutim, ZCVZ nije precizirano u kojim slučajevima, pod kojim uslovima i radi ostvarivanja kojih ciljeva, one mogu obavljati privrednu delatnost. Na tu dilemu odgovore bi mogle dati odredbe Zakona o udruženjima³⁸ koji se primenjuje na crkve i verske zajednice u pitanjima koja nisu uređena ZCVZ. U čl. 37. Zakona o udruženjima je navedeno da udruženje može neposredno obavljati privrednu ili drugu delatnost kojom se stiče dobit *pod uslovom*

³⁷ *Službeni glasnik RS*, broj 36/06.

³⁸ *Službeni glasnik RS*, br. 51/09 i 99/11 – dr. zakoni.

da je delatnost u skladu sa njenim statutarnim ciljevima, da je predviđena statutom i da je manjeg obima, odnosno da se delatnost obavlja u obimu potrebnom za ostvarivanje ciljeva udruženja (podv. autori). Samim tim, obavljanje privredne delatnosti od strane crkava i verskih zajednica mora biti izuzetak, a ne pravilo. Vršenje takve delatnosti mora biti u skladu sa njihovim autonomnim propisima u kojima bi takva delatnost trebalo da bude jasno definisana. Pored toga, važno je da je privredna delatnost crkava i verskih zajednica povezana sa određenim ciljevima, zapravo da ta veza bude jasno određena. Takođe, neophodno je da poslovi koji spadaju u njihovu privrednu delatnost budu manjeg obima, odnosno da ne spadaju u osnovnu delatnost u skladu sa kojom crkva deluje, to jest zbog kojih je verska zajednica osnovana. U vezi s tim, važno je pronaći i odgovarajuću meru između ciljeva i obavljanja određene privredne delatnosti, tako da delatnost ne sme da ima prevagu nad ciljevima. Nadalje, potrebno je da crkve i verske zajednice obavljanje privredne delatnosti, odnosno subjekte te delatnosti upišu u odgovarajući Registar privrednih subjekata koji ima značaj i neophodan je u svakodnevnom pravnom i poslovnom prometu. Najvažnije je istaći da ostvarenu dobit crkve i verske zajednice ne mogu raspoređivati svojim crkvenim velikodostojnicima, verskim službenicima, vernicima, odnosno u bilo koje svrhe koje nisu namenjene za ostvarivanje ciljeva definisanih autonomnim propisima crkava i verskih zajednica. S obzirom na sve navedeno, crkve i verske zajednice mogu obavljati privrednu delatnost, ali samo pod jasno definisanim, restriktivnim uslovima.

U praksi ponekad može doći do izvesnih nedoumica da li određena delatnost koju vrše crkve ili verske zajednice spada u privrednu delatnost. U tom smislu, primera radi, može se istaći da osnivanje pokloničkih agencija i poslovi koji se odnose na organizovanje pokloničkih putovanja izazivaju određene nedoumice u pogledu pravnog režima kome treba da budu podvrgnuti.

Delatnost pokloničkih agencija ne može se smatrati privrednom delatnošću *stricto sensu*, ukoliko crkva ili verska zajednica nije tražila da se takva agencija upiše u odgovarajući registar kao vid obavljanja privredne delatnosti, naročito uzimajući u obzir da nije reč o turističkoj delatnosti, već o organizovanju pokloničkih putovanja. To su putovanja koja se obavljaju u cilju posete svetim i drugim mestima od značaja za vernike, kao i u cilju posete i učešća u verskim ceremonijama i obredima. Treba istaći da primarni cilj takvih putovanja nije puko sticanje dobiti što sledi iz činjenice da određene kategorije putnika ne plaćaju usluge agencije, kao

što ni agencija ne plaća, niti od putnika posebno naplaćuje, usluge smeštaja, boravka i ishrane u pojedinim objektima, naročito verskim objektima crkve ili verske zajednice. U tom smislu, poklonička putovanja koja organizuje i sprovodi poklonička agencija najpribližnija su institutu turističkih putovanja za sopstvene potrebe koja su regulisana čl. 46. Zakona o turizmu³⁹. Prema st. 1. tog člana Zakona, sindikalne organizacije, udruženja penzionera, ferijalne, studentske, izviđačke i planinarske organizacije i ustanove socijalne i dečje zaštite, kao i druga udruženja i organizacije, u koja svakako treba svrstati crkve i verske zajednice, mogu samo za svoje članove, odnosno korisnike, u skladu sa svojim statutom, organizovati turističko putovanje ili izlet, bez svrhe sticanja dobiti. Stavom 2. istog člana Zakona predviđeno je da se takvo turističko putovanje ne može javno oglašavati i reklamirati, osim davanja obaveštenja članovima odnosno korisnicima, ali je u slučaju crkava i verskih zajednica otvoreno pitanje na koji način obavestiti njihove „članove, odnosno korisnike”. Naime, „članovima, odnosno korisnicima” turističkih putovanja crkava i verskih zajednica mogu se smatrati njihovi vernici koji ne moraju uvek i svuda da idu u crkvu, kao i vernici koji su, u svakom pojedinačnom slučaju, poklonici pojedinih svetinja koje se obilaze, a što može da uključi i pripadnike različitih konfesija, te se otuda, osim obaveštenjima na verskim objektima i u glasilima crkava i verskih zajednica, pribegava i javnom oglašavanju putovanja. Posebno je važno imati u vidu da uvoz i distribucija turističke literatura kojom se podstiče posećivanje verskih objekata i događaja, javno oglašavanje i informisanje o verskim objektima i događajima, kao i kretanje ljudi u cilju posete verskim objektima i događajima u pravu EU uvek u posebnom režimu, izuzetom od opšteg režima koji važi za opštu turističku privrednu delatnost. U tom smislu, organizovanje i sprovođenje pokloničkih putovanja ne može se smatrati obavljanjem privredne delatnosti, dok se javno oglašavanje takvih putovanja sprovodi u cilju obaveštavanja velikog broja poklonika, tako da u takvom slučaju nije reč o pukom reklamiranju radi sticanja dobiti. Izloženi primer ukazuje da se i pored naznačenih kriterijuma za utvrđivanje dopuštenosti i obima privredne delatnosti crkava i verskih zajednica u svakom konkretnom slučaju moraju svestrano razmotriti svi aspekti određene delatnosti, kao i subjekata koji je vrše, da bi se utvrdila njena priroda.

³⁹ *Službeni glasnik RS*, br. 36/09, 88/10, 99/11 – dr. zakon, 93/12 i 84/15.

5. Zaključak

Analiza rešenja koja se odnose na privrednu delatnost crkava i verskih zajednica u pravu EU, uporednom pravu i pravu Srbije ukazuje da crkve i verske zajednice, iako nisu privredni subjekti, već su u smislu kompanijskog prava neprofitna građanska društva, mogu osnivati privredne subjekte i obavljati privrednu delatnost u skladu s opštim režimom kojim je ona regulisana. Međutim, da bi takva delatnost uopšte bila dozvoljena, kao i da bi se u određenim slučajevima i u određenom obimu izuzela iz opšteg režima privredne delatnosti, moraju biti ispunjeni određeni uslovi. Najčešće se ovi uslovi odnose na karakter pravnog subjektiviteta koji crkve i verske zajednice uživaju, obavljanje delatnosti koja mora biti usmerena u pravcu ostvarivanja, njihovim autonomnim propisima, tačno određenog cilja, kao i na obim takve aktivnosti. Državni organi, u okviru propisanih uslova, od slučaja do slučaja vrše procenu da li se određena privredna delatnost obavlja i/ili (zlo)upotrebljava za ostvarivanje ciljeva koji (ne)spadaju u verske.

Literatura

- Bloß, L., „European Law of Religion – organizational and institutional analysis of national systems and their implications for the future European Integration Process”, *Jean Monnet Working Paper* 13/03.
- Emiliadines, A., *State and Church in Cyprus, State and Church in the European Union*, Nomos, Baden-Baden 2005.
- Heinig, H. M., “Law on Churches and Religion in the European Legal Area – Through German Glasses”, *German Law Journal*, Vol. 8, 6/2007.
- Küster, B., „Administrative and Financial matters in the area of religious freedom and religious communities”, u: *Legal aspects of religious freedom* (ed. Drago Čepar, Blaž Ivanc), Ljubljana 2008.
- Radulović M., *Obnova srpskog državno-crkvenog prava*, Beograd, 2009.
- Vasiljević M., *Kompanijsko pravo*, Beograd, 2007.
- Vasiljević M., *Kompanijsko pravo*, Beograd, 2012.

Pravni izvori

Act No 3/2002 Sb. 7.1.2002.

Bundesabgabenordnung, BGBl 1961/194 idF BGBl I 2005/2, Odeljak 34.

Case C-130/75, *Vivien Prais v. Council*.

Case C-145/88, *Torfaen Borough Council v. B & Q plc*.

Case C-196/87, *Udo Steymann v. Staatssecretaris van Justitie (Baghwan)*.

Case C-300/84, *Van Roosmalen v. Bestuur van de Bedrijfsvereniging voor de Gezondheid*.

Directive 2008/95/EC of the European Parliament and of the Council of 22 October 2008 to approximate the laws of the Member States relating to trade marks.

Zakona o slobodi veroispovesti i opštem položaju denominacija Rumunije, Legea br. 489 din 28 decembrie 2006 privind libertatea religioasăși regimul general al cultelor cu modificărileulterioare (OUG nr. 44/2012), *Monitorul Oficial*, Partea I, nr. 11/2007.

Odluka Ustavnog suda br. Iuz-455/2011 od 16. januara 2013. godine, „*Službeni glasnik RS*”, br. 23 od 13. marta 2013. godine.

Poreski zakonik Rumunije od 22.12.2003. godine, poslednje izmene i dopune od 1.1.2009. godine.

Regulation (EC) No 607/2009 of the Commission of 14 July 2009 laying down certain detailed rules for the implementation of Council Regulation (EC) No 479/2008 as regards protected designations of origin and geographical indications, traditional terms, labelling and presentation of certain wine sector products.

Regulation (EC) No 1749/1999 of the Commission of 23 July 1999 amending Regulation (EC) No 2214/96, concerning the sub-indices of the harmonised indices of consumer prices.

Regulation (EC) No 1829/2003 of the European Parliament and of the Council of 22 September 2003 on genetically modified food and feed.

Ustav Srbije, „*Službeni glasnik RS*”, br. 98/06.

Zakon br. 14/07 od 2.2.2007. godine, <http://www.legirel.cnrs.fr>, 1.3.2018.

Zakon o crkvama i kongregacijama Estonije stupio na snagu 1.7.2002. godine, <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013065/consolide>, 1.3.2018.

Zakon o crkvama i verskim zajednicama „*Službeni glasnik RS*”, br. 36/06.

Zakon o pravnom položaju verskih zajednica Hrvatske, *Narodne novine* br. 83/02, 16.7.2002.

Zakon o pravu na slobodu savesti i veroispovesti, i pravnom položaju crkava, verskih denominacija i verskih zajednica Mađarske, [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF\(2012\)009-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF(2012)009-e), 1.3.2018.

Zakon o privrednim društvima, „*Službeni glasnik RS*”, br. 36/11, 99/11, 83/14 – dr. zakon i 5/15.

- Zakon o slobodi veroispovesti Finske, broj 453 od 6.6.2003. godine, https://www.prh.fi/en/yhdistysrekisteri/uskonolliset_yhdyskunnat/lyhennysote_uskonnonvapauslaista.html, 1.3.2018.
- Zakon o slobodi veroispovesti Slovenije, <http://www.legirel.cnrs.fr>, 1.3.2018.
- Zakon o turizmu, „Službeni glasnik RS”, br. 36/09, 88/10, 99/11 – dr. zakon, 93/12 i 84/15.
- Zakon o udruženjima Finske broj 503 iz 1989. godine, poslednja izmena 12.8.2016. godine, <https://www.prh.fi/en/yhdistysrekisteri/act.html>, 1.3.2018.
- Zakon o udruženjima, „Službeni glasnik RS”, br. 51/09 i 99/11 – dr. zakoni.
- Zakon o veroispovestima Bugarske, *Državni vesnik* br. 120/2002, 33/2006, 59/2007, 74/2009, 68/2013, 61/2015, 79/2015.
- Zakon o verskim organizacijama Letonije, http://host.uniroma3.it/progetti/cedir/cedir/Lex-doc/Let_L_1995.pdf, 1.3.2018.
- Zakon o verskim zajednicama i udruženjima Litvanije, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.27643?jfwid=5sjolg47i>, 1.3.2018.

Internet izvori

Robbers, G. (ed.), *Religion-Related Norms in European Union Law*, https://ubt.opus.hbz-nrw.de/opus45-ubtr/frontdoor/deliver/index/docId/570/file/RobbersEd_Religion_Related_Norms_in_European_Union_Law.pdf, 08.09.2018.

Vladimir Đurić PhD

Research Fellow

Institute of Comparative Law, Belgrade

Milutin Trnavac PhD

Senior Advisor in the Ministry of European Integration

**THE ECONOMIC ACTIVITY OF CHURCHES AND RELIGIOUS
COMMUNITIES**

Summary

Churches and religious communities are not economic entities, but they can perform economic activities. This paper analyses the legal aspects of the economic activity of churches and religious communities. Having analysed the solutions contained in the EU law, comparative law and in the law of the Republic of Serbia, the authors conclude that the economic activity of churches and religious communities as non-profit unincorporated associations in terms of company law, in order to be permitted as well to be excluded from the general regime of economic activity to certain extent and in certain cases, it must fulfil certain conditions relating to the legal subjectivity enjoyed by churches and religious communities, the aims regarding which they are being carried out, and the extent to which they are carried out.

Keywords: economic activity, economic entities, churches and religious communities.